

Az Aid for Trade szerepe az ECOWAS belső kereskedelmének ösztönzésében

UDVARI BEÁTA – KIS KATALIN

*Az Aid for Trade (Segély a kereskedelemért, AfT) program 2005 óta van jelen a nemzetközi fejlesztési együttműködés palettáján. Célja a fejlődő országok nemzetközi kereskedelemben való részvételének fejlesztése, pozíciójuk javítása a kínálatoldali kapacitás fejlesztésén keresztül. Azóta számtalan elemzés született, amelyek többnyire pozitív hatást tulajdonítanak e támogatási formának, azonban azt – ismereteink szerint – nem vizsgálták, hogy ezek a támogatások egy-egy integráción belül a kereskedelmet fellendíthetik-e. Így jelen cikk célja annak elemzése, hogy az Aid for Trade hozzájárult-e – ha igen, milyen mértékben – az ECOWAS (Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége) afrikai integráció belső kereskedelmének növekedéséhez. Az elemzés alapjául a gravitációs modell szolgál. Az eredmények szerint az Aid for Trade támogatás negatívan hat az integráción belüli exportra, azaz a támogatásnak kereskedelemeltérítő hatása lehet egy-egy integráción belül.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F13, F15, F35.

Bevezetés

Napjainkban a fejlődő országok világgazdasági integrációja számos nemzetközi szervezet napirendi pontja között megtalálható, az Európai Unió – az Európai Fej-

* A publikációt megalapozó kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Udvari Beáta PhD, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, Pénzügyek és Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Intézete. E-mail: udvari.beata@eco.u-szeged.hu

Kis Katalin, Pénzügy mesterszakos hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar. E-mail: katakis0408@gmail.com

lesztési Konszenzusban, valamint az afrikai, karibi és csendes-óceáni országokkal megkötött Cotonou-i Partnerségi Egyezményben is lefektetett – nemzetközi fejlesztési együttműködésének is egyik céljaként jelenik meg. Ennek háttérében az is áll, hogy a nemzetközi kereskedelem gazdasági fejlődésben betöltött szerepe felértékelődött, bár nincs egyértelmű empirikus bizonyíték jótékony hatásáról. Ezek eredményeként a fejlődő országok gazdasági integrálódását is igyekeznek minél jobban támogatni. Az 1990-es évek óta jelentősen megnőtt azon kezdeményezések száma, amelyek végső soron integrációhoz vezethetnek: 2010-re már 300 fölötti a preferenciális kereskedelmi egyezmények száma, és egyre jelentősebbek a fejlődő országok között kialakuló integrációk is, beleértve az afrikai kontinensen is gyarapodó gazdasági együttműködéseket is. Ezen integrációk elsődleges célja a partnerországok közötti kereskedelem bővítése, így az integráció sikerességének egyik mutatója a belső kereskedelem alakulása.

Az integrációk mellett a 2005 végén útjára indított Aid for Trade (AfT) programnak is a fejlődő országok kereskedelmének bővítése a célja, amelyhez a donorok konkrét területek fejlesztését célzó pénzügyi támogatást biztosítanak. Ebből adódóan – legalább – két párhuzamos folyamat zajlik a fejlődő országok kereskedelmének fellendítése érdekében (integrációk, AfT), így nem megkerülhető annak vizsgálata, hogy a két folyamat hogyan hat egymásra. Kutatásunk során nem találkoztunk olyan elemzéssel, amely azt vizsgálná, hogy az Aid for Trade kedvezően hat-e a fejlődő országok integrációjának belső kereskedelmére, azaz elősegíti-e az országok közötti kereskedelmi kapcsolatok fejlődését. *Így jelen cikk arra a kérdésre keresi a választ, hogy a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége (ECOWAS) tagországai által kapott Aid for Trade támogatás befolyásolja-e, és ha igen, milyen mértékben az integráción belüli kereskedelem növekedését.* Választásunk azért esett erre az integrációra, mert egyrészt az ECOWAS 15 tagjából 11 tartozik a legkevésbé fejlett országok csoportjába, amely az AfT elsődleges célcsoportja. Másrészt az integráció tagjainak nagy része az afrikai kontinens azon országai közé tartozik, amelyek kiemelkedő nagyságú AfT-támogatásban részesültek.

A cikk első részében az afrikai integrációkba nyerhetünk betekintést, kitérve az ECOWAS eddigi eredményeire és problémáira. A második részben pontosítjuk az Aid for Trade támogatások háttérét és ismertetjük az afrikai térségre jellemző AfT-trendeket, kiemelve, hogy milyen megoldást jelenthet az ECOWAS problémáira. Ezután összefoglaljuk a program lehetséges gazdasági hatásaival foglalkozó elemzések megállapításait, amelyekkel empirikus vizsgálatunkat alapozzuk meg. A tanulmány

záró része az AfT lehetséges gazdasági hatásainak számszerűsítésével foglalkozik. A cikk a konklúziók levonásával zárul.

A Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége

Az afrikai integrációk sajátosságainak áttekintése előtt szükséges tisztázni azt, hogy hogyan értelmezzük a regionális integrációkat. A Kereskedelmi Világszervezet (WTO) 2011-es Világkereskedelmi jelentése – címe szerint – a preferenciális kereskedelmi egyezményekről (*preferential trade agreements, PTA*) szól, és ezeket a piaci integráció foka szerint különíti el szabadkereskedelmi övezetekre, vámuniókra (WTO, 2011). *Bilal* [2001] és a Világbank [2001] tanulmánya alapján a kereskedelmi tömbök (*trade bloc*) is preferenciális kereskedelmi egyezmények, kiegészítve azzal, hogy ha egy ilyen kereskedelmi tömb tagjai szomszédos országokból vagy azonos földrajzi régióhoz tartozó országokból kerül ki, akkor regionális kereskedelmi/integrációs egyezményről (*regional trade/integration agreement, RTA/RIA*) beszélhetünk. A kereskedelempolitika alapján pedig három nagyobb csoportba lehet sorolni a kereskedelmi tömböket (azaz a PTA-kat): szabadkereskedelmi övezet, vámunió és közös piac, viszont a kereskedelmi tömbök – kereskedelmi és jóléti – hatásait elsősorban szabadkereskedelmi övezeteken és vámuniókon keresztül elemzik. Ezek alapján – valamint *Artner* [2009] tanulmányát is követve – regionális integrációk alatt értjük a preferenciális kereskedelmi egyezményeket is, mivel ezek az integrálódási folyamat kezdeti lépcsőfokainak tekinthetők, és mélyülésükkel érhetőek el a vámunió, a közös piac, a monetáris unió szintje.

A regionális integrációk – kereskedelmi tömbök – szerveződése már az 1930-as évektől elkezdődött (*Bilal*, 2001), azonban az 1950-es évektől indult el egyre nagyobb volumenben, viszont ezen integrációk nagy része nem élte túl a nagy gazdasági (1970-es évek gazdasági válságai) és politikai (rendszer váltás, KGST felbomlása) változásokat. Így elsősorban az integrációk második hulláma során, az 1990-es években jöttek létre életképesebb integrációk. Ekkor alapították például a Dél-amerikai Közös Piacot (MERCOSUR) és a Kelet- és Dél-afrikai Közös Piacot (COMESA) is, vagy kötötték meg az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezményt (NAFTA). A sikeres integrációk közé sorolható az Európai Unió és az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) is. Persze a 21. században is alakultak regionális szerveződések, de ezek többsége már korábban létezett, viszont működésképtelenségük miatt újrászervezték őket (*Artner*, 2009, *Erdősi*, 2012a, *Kutasi*, 2011).

A kereskedelmi megállapodások és integrációk egyik fontos célja az egymásnak biztosított kedvezményekkel a tagok közötti kereskedelem ösztönzése. Ugyanakkor a kedvező kereskedelemteremtő hatás (például olcsóbb import az integráción belülről) mellett negatív hatás is felmerülhet (ún. kereskedelemeltérítés), ami a harmadik féltől érkező kedvezőbb import csökkenésében nyilvánul meg (*Palánkai*, 1999, WTO, 2011). Így az országok gazdasági szerkezete is nagyban befolyásolhatja, hogy milyen feltételekben állapodjanak meg a tagok, hiszen míg a szabadkereskedelmi övezet inkább a komplementer termelési struktúrát feltételezi, addig a vámunió már az országok kompetitív gazdasági ágazataiban jelenthet versenyelőnyt (*Palánkai*, 2011).

A Kereskedelmi Világszervezet a 21. század elején már több mint 300 PTA-t tartott számon. Ezek az integrációk főként régió belüli, kétoldalú megállapodások, amelyek az áruk (kisebb részben a szolgáltatások) kereskedelmére fogalmaznak meg engedményeket, és később e kooperációk erősítésével hozhatók létre mélyebb integrációk (*Hosny*, 2013, WTO, 2011). Az integrációk számának jelentős mértékű emelkedése elsősorban a fejlődő-fejlődő országok közötti integrációk rohamos növekedésének köszönhető. Ezt a fejlődő országoknak nemcsak a világkereskedelemben való fokozatos integrálódása igazolja, hanem az integrációkon belüli kereskedelem ösztönzése is, ami egyfajta elmozdulást jelent a fejlett országok által egyoldalúan biztosított kedvezményektől. E folyamatból az afrikai országok sem maradtak ki, azonban olyan sajátosságokkal rendelkeznek, amelyek jelentősen befolyásolják egy-egy integráció sikerességét.

Az afrikai integrációk sajátosságai

Az országok közötti együttműködések afrikai viszonylatban is két csoportba sorolhatók. Lehetnek a teljes kontinensre kiterjedő összafrikai szerveződések, vagy országok bizonyos körét érintő regionális integrációk. Afrikában először a teljes kontinensre kiterjedő szerveződések alakultak, hiszen már az 1900. évi Pánafrikai Kongresszuson jelentek meg kezdeményezések, de a gyarmati rendszer felbomlásáig a gyarmattartó országok érdekei maradtak előtérben.¹ Az 1960-as és az 1970-es években az afrikai országok függetlenné válása után az integrációk száma folyamatosan nőtt (*Erdősi*, 2012a). A teljes kontinensre kiterjedő szövetségek közül ki kell emelnünk a 2002-ben létrehozott Afrikai Uniót (AU) mint nemzetközi szervezetet, amely az Afrikai Egységsszervezet (ONU – alapítva 1963-ban) utódjaként jött létre.

¹ Kivételként talán csak az ENSZ által 1958-ban létrehozott Afrikai Gazdasági Bizottságot (UNECA) lehet említeni. Hatásköre kiterjed a gazdasági és közösségi szolgáltatások fejlesztésének valamennyi ágazatára (*Erdősi*, 2012a).

Az AU céljai között szerepel az országok közötti integráció mélyítése, a demokratikus elvek védelme, a jó kormányzás, továbbá az oktatás és az egészségügy fejlesztésére fordított fokozott figyelem (AU, 2014b). Az Afrikai Unió Új partnerség Afrika fejlesztéséért (NEPAD) néven 2001-ben hozott létre egy programot, amelynek fő célja a szegénység felszámolása a fejlett országokból érkező segélyek segítségével, a fenntartható növekedés és Afrika integrációja a világgazdaságba, az Afrikába érkező külföldi befektetések növelése. Továbbá 1991-ben megalapították az Afrikai Gazdasági Közösséget (AEC), mely egy egész Afrikára kiterjedő gazdasági integráció kialakítását és 2028-ra egységes fizetőeszköz bevezetését tűzte ki célul (8 regionális integrációra támaszkodva), ami a jelenlegi tényeket és tendenciákat nézve nem tűnik megvalósíthatónak (Erdősi, 2012a).

Az integrációs folyamatban elért szintjük szerint az afrikai regionális integrációk szervezeti formái hozzávetőlegesen követik a főként fejlett országok viszonyaira kidolgozottakat, ugyanakkor a csoportosulások nevéből nem mindig jelenthetjük ki biztosan, hogy az integráció melyik szintjén helyezkednek el. Továbbá többségük gyakorlatilag csak papíron létezik, és nagy részük még a kitűzött szabadkereskedelmi övezet célját sem volt képes eddig megvalósítani. Az egyértelműen kijelenthető, hogy az afrikai integrációk közül a CEMAC (Közép-afrikai Gazdasági és Monetáris Közösség) és WAEMU² (Nyugat-afrikai Gazdasági és Monetáris Unió) monetáris unióként, illetve a SACU (Dél-afrikai Vámunió) vámunióként működik. Természetesen az integráció legmagasabb szintjét, a politikai uniót még egyik csoportosulás sem tudta megközelíteni (Szent-Iványi, 2010).

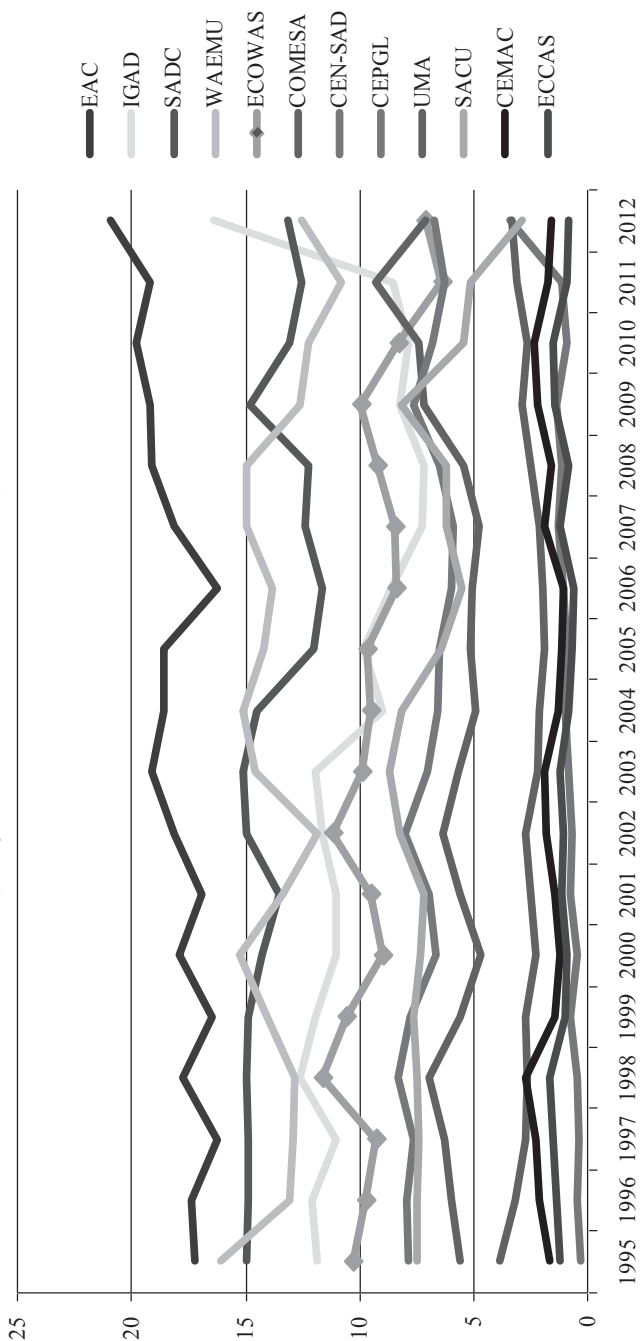
Az afrikai gazdasági integrációkat illetően eddig viszonylag kevés sikerről lehet beszámolni, hiszen a jól csengő célok mellől sokszor hiányzik a tényleges megvalósítás. Az országok közötti együttműködések sikertelensége számos okra vezethető vissza (Erdősi, 2012c, Longo–Sekkat, 2004, Szent-Iványi, 2010, Tarrósy, 2010, Tétényi, 2010): a *politikai akarat hiánya* mellett olyan tényezőket szoktak a leggyakrabban emlegetni, mint az *integrációk közötti többszörös átfedettség*, a nem elégséges *humán és pénzügyi források*, a hibás gazdaságpolitikai lépések, az országok közötti fejlettségbeli különbségek. Talán ezeknek is tudható be az, hogy egy-egy integráción belül az intraregionális kereskedelem – annak ellenére, hogy ez kiemelt célja az integrációknak – többnyire alacsony szinten áll (lásd az 1. ábrát).

² Mindkét integráció – akkor még egyesülve – francia gyarmati uralom alatt volt, és már 1945-ben bevezették a CFA-frankot közös fizetőeszközként. Majd az 1960-as években kettévált a tömb, amit az országok gazdasági fejlettségbeli különbsége indukált. Másrészről mindkét CFA-frank zónára ugyanazok a szabályok vonatkoznak (euróhoz való rögzítés, konvergenciakritériumok) (Kutasi, 2011).

1. ábra

Intraregionális kereskedelem az afrikai integrációkban, 1995–2012

(A teljes kereskedelem százalékában)

Jelmagyarázat: CEMAC – Közép-afrikai Gazdasági és Monetáris Közösség; CEN-SAD – Száhel-Szaharai Államok Közössége; CEPGL – Nagy Tavak Országainak Gazdasági Közössége; COMESA – Kelet- és Dél-afrikai Közös Piac; EAC – Kelet-afrikai Közösség; ECCAS – Közép-afrikai Országok Gazdasági Közössége; ECOWAS – Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége; IGAD – Kormányközi Aszály és Fejlesztési Bizottság; SACU – Dél-afrikai Vámunió; SADC – Dél-afrikai Fejlesztési Közösség; UMA – Arab Maghreb Unió; WAEMU – Nyugat-afrikai Gazdasági és Monetáris Unió.

Forrás: UnctadStat [2014] alapján saját szerkesztés.

A teljes külkereskedelmi forgalomnak az Afrikán belüli részaránya Közép-Afrikában egész jelentéktelen, kb. 1,1 százalék (például: CEMAC, ECCAS), míg Nyugat-Afrikában 11-12 százalék, a Kelet-Afrikai Közösségben (EAC) pedig a 20 százalékot is elérte. A tanulmány középpontjában lévő csoportosulás, az ECOWAS a középmezőnyben helyezkedik el a maga 10 százalék körüli arányával. *Az alacsony integráción belüli kereskedelemhez persze a közlekedési infrastruktúra hiánya, a torz ipari struktúra, a gyakori helyi polgárháborúk, katonai konfliktusok is hozzájárulhatnak.* Összességében a külkereskedelem főként a régió (kontinensen) kívülré irányul, úgymint Észak-Amerika, Európa, a kontinensen belüli kereskedelem átlagosan a teljes kereskedelem mindössze 10 százalékát teszi ki.

Az említett problémákból látható, hogy az afrikai integrációk működőképességének sokszor már az alapjai is hiányoznak, amelyek megoldására már nemzeti szinten is törekedniük kellene az országoknak. Ugyanakkor ehhez nem rendelkeznek elegendő forrással, így Afrika fejlődése erősen függ a kontinensen kívülről érkező pénzügyi forrásoktól (*Erdősi, 2012b*). A támogatók között pedig olyan nagy donorok, mint az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok is megtalálhatók: az EU a Cotonou-i Partnerségi Egyezményben (EC, 2000), az USA pedig az afrikai növekedést célzó – fejlesztési – törvényében (ITA, 2000) rögzítette az afrikai integrálódási folyamat támogatását. A pénzügyi források egyike lehet az Aid for Trade programon keresztül érkező támogatás, amely a fentiek ismeretében akár az intraregionális kereskedelem bővülését is eredményezheti. A következőkben vizsgálatunkat az ECOWAS-integrációra szűkítjük le.

Az ECOWAS eddigi eredményei

A Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közösségét 1975-ben Lagosban alapította Benin, Burkina Faso, Elefántcsontpart, Gambia, Ghána, Guinea, Bissau-Guinea, Libéria, Mali, Mauritánia, Niger, Nigéria, Szenegál, Sierra Leone és Togo, továbbá a Zöld-foki szigetek 1977-ben csatlakozott a társuláshoz (AU, 2014a). Mauritánia kilépésével az integrációnak jelenleg 15 tagja van. Az integráció céljai között fontos szerepet töltenek be a kereskedelem ösztönzésére irányuló törekvések (*Nwauche, 2011*):

- a tagországok közötti vámok, kvóták és adminisztratív korlátozások megszüntetése;
- közös vámtarifák és közös kereskedelempolitika a harmadik országokkal szemben (azaz vámunió létrehozása);

- a közös piac irányába mutatóan a személyek és tőke szabad áramlásának megvalósítása;
- a tagországok gazdaság- és iparpolitikájának harmonizálása; valamint
- gazdasági és monetáris unió létrehozása.³

Az ECOWAS-tagországok közötti fejlettségbeli különbségek indukálták, hogy egyes országok kiemelkedtek és „vezérállammá” váltak (Nigéria és Elefántcsontpart), ez – részben – a kereskedelemben is megmutatkozik. A vezérszerep kialakulására erős hatást gyakorolt a gyarmati múlt is, ugyanis Nigéria az anglofón, Elefántcsontpart pedig a frankofón tömb kiemelkedő országa még ma is. Ugyanakkor Nigéria szerepe erősebbnek mondható, hiszen a szervezet székhelye Nigéria fővárosában található, valamint az ország Fekete-Afrika legnagyobb olajkitermelője és a térség legnagyobb munkaerőpiaca is egyben (Erdősi, 2012c). A fejlettségbeli különbséget jól mutatja az egy főre jutó GDP értékeiben tapasztalható különbség is: 2012-ben öt országban (Zöld-foki szigetek, Elefántcsontpart, Nigéria, Ghána és Szenegál) haladta meg az 1000 dollárt, míg a leggyengébben teljesítő Libériában ennek csak töredéke az egy főre eső jövedelem (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat

Az ECOWAS-országok 1 főre jutó GDP-je, 1990, 2000, 2012

(USD)

Ország	1990	Ország	2000	Ország	2012
Elefántcsontpart	950,08	Zöld-foki szigetek	1233,26	Zöld-foki szigetek	3748,10
Zöld-foki szigetek	884,78	Elefántcsontpart	644,18	Nigéria	1660,54
Szenegál	856,82	Gambia	603,60	Ghána	1540,76
Gambia	732,09	Szenegál	492,29	Elefántcsontpart	1165,08
Ghána	674,81	Ghána	416,65	Szenegál	1076,95
Bissau-Guinea	598,10	Guinea	382,56	Benin	789,68

³ Az integráción belüli teljes valutaunió létrehozása számos kérdést és problémát vet fel, ugyanis az integráción belül már létezik egy valutaunió WAEMU (Nyugat-afrikai Gazdasági és Monetáris Unió) néven. A cikknek közvetlenül nem tárgya a valutaunió bevezetéséhez kapcsolódó problémák tárgyalása, ennek előnyeiről, hátrányairól, illetve megvalósíthatóságáról lásd Masson–Patillo [2001] művét.

Az Aid for Trade szerepe az ECOWAS belső kereskedelmének ösztönzésében

Ország	1990	Ország	2000	Ország	2012
Guinea	507,07	Nigéria	375,02	Gambia	660,37
Togo	487,47	Benin	361,95	Sierra Leone	643,30
Benin	386,52	Bissau-Guinea	299,24	Mali	611,75
Nigéria	359,05	Togo	269,98	Burkina Faso	590,57
Niger	338,70	Mali	235,09	Guinea	583,91
Burkina Faso	336,05	Burkina Faso	214,14	Togo	580,23
Mali	289,37	Sierra Leone	205,64	Bissau-Guinea	524,71
Libéria	229,01	Libéria	185,38	Niger	389,60
Sierra Leone	218,62	Niger	158,12	Libéria	304,71

Forrás: UnctadStat [2014] alapján saját szerkesztés.

Az integráción belüli kereskedelemben is megmutatkozik a fejlettebb országok kiemelt pozíciója: a legfőbb integráción belüli exportpartner Ghána, míg a legtöbb tagország ECOWAS-on belüli importjának legnagyobb hányada Elefántcsontpartról származott 2012-ben (lásd a 2. táblázatot). Ha megvizsgáljuk, hogy a teljes kereskedelem (export és import) hány százaléka származik a társuláson belülről, akkor látható, hogy a tagországok kereskedelmük jelentősebb részét a világ egyéb országaival bonyolítják. Ezen felül az intraregionális kereskedelemben is aránytalanságokat láthatunk. Az exportot tekintve Togo, Szenegál, Benin, Niger és Elefántcsontpart, míg az import esetében Sierra Leone, Mali, Burkina Faso, Elefántcsontpart és Niger járulnak hozzá legjobban a belső kereskedelemhez, míg a Zöld-foki szigetek, Libéria vagy a „vezérállamnak” számító Nigéria alig járul hozzá a csoportosulás kereskedelméhez, vagyis főként harmadik országokkal kereskednek.

Az ECOWAS-országok integráción belüli kereskedelme, 2012

	Integráción belüli export (a teljes kereskedelem százalékában)	Integráción belüli import (a teljes kereskedelem százalékában)	Legfőbb exportpartner	Legfőbb importpartner
Benin	32,55	6,95	Nigéria	Elefántcsontpart
Burkina Faso	9,54	34,71	Ghána	Elefántcsontpart
Zöld-foki szigetek	1,04	1,42	Ghána	Szenegál
Elefántcsontpart	25,40	29,26	Nigéria	Nigéria
Gambia	21,72	13,57	Szenegál	Szenegál
Ghána	6,80	11,45	Nigéria	Nigéria
Guinea	1,24	6,57	Mali	Elefántcsontpart
Bissau-Guinea	0,77	23,19	Mali	Szenegál
Libéria	0,44	0,11	Ghána	Szenegál
Mali	12,58	37,00	Elefántcsontpart	Szenegál
Niger	31,75	28,22	Nigéria	Nigéria
Nigéria	4,49	1,93	Ghána	Elefántcsontpart
Szenegál	37,93	13,36	Guinea	Elefántcsontpart
Sierra Leone	1,30	39,17	Togo	Elefántcsontpart
Togo	40,40	5,66	Ghána	Ghána

Megjegyzés: Vastag betűvel a belső kereskedelemhez leginkább hozzájáruló tagokat, valamint a legfőbb import- és exportpartnereket jelöltük.

Forrás: UnctadStat [2014] alapján saját szerkesztés.

Így mindenképpen érdemes vizsgálni, hogy milyen tényezők hathatnak az ECO-WAS-országok belső kereskedelmének alakulására, és hogyan lehetne élénkíteni az integráción belüli kereskedelmet. *Golub és Mbaye* [2009] például – a közös határ ellenére – a Gambia és Szenegál közötti alacsony kereskedelmet (és a nagyobb árnyú csempészetet) történelmi okokra vezeti vissza. Mellettük számos szerző ökonometriai modellek segítségével is elemezte az afrikai regionális integrációkban részt vevő országok kereskedelmét. *Coulibaly* [2007] összesen hét afrikai, ázsiai és latin-

amerikai integráció kereskedelemre gyakorolt hatását vizsgálta 1960 és 1999 között. Újításként azt vette figyelembe, hogy az országok, hány éve tagjai az adott integrációnak. E faktor mindegyik integráció esetén – köztük az ECOWAS és SADC – pozitív hatást gyakorolt az intraregionális kereskedelemre, továbbá az ECOWAS esetében ugyanúgy pozitív hatás volt kimutatható a harmadik országokból érkező importtal, elkerülve ezzel a kereskedelemeltérítést. Hasonló eredményre jutott az *Afesorghor és Bergeijk* [2011] szerzőpáros is, viszont ők kibővítették a vizsgálatot az EU-val kötött kereskedelmi szerződésekre is, melyek hatását csekélyebbnek találták, mint az integráció létét, továbbá az afrikai integrációk közötti többszörös átfedettség az ECOWAS estében nem jelentett hátráltató tényezőt, míg az SADC-tagok közötti kereskedelemben igen.

Az integrációk sikertelenségének okaira adott lehetséges megoldási javaslatok – úgymint az FDI, a hivatalos fejlesztési támogatások (ODA), a hazautalások – szerepét már az ECOWAS-tagországokban is elemezték.⁴ *Adom* [2012] az ODA hatását vizsgálta az ECOWAS országainak körében. Eredményei szerint e támogatások inkább akadályozták az egy főre jutó kibocsátás növekedését, és fokozatosan függővé tették az országokat a külföldi donoroktól, ezzel csekély mértékben sem ösztönözve a kereskedelmi infrastruktúra kiépítését. Másrészt az integráción belüli kereskedelem kedvezően hatott a kibocsátás alakulására, így a szerző által megfogalmazott ajánlások – amelyek a belső kereskedelem ösztönzésében fontosak – között említhető a határon átvélt infrastruktúrafejlesztés (köztük a telekommunikáció fejlesztése), a hatékonyabb bürokrácia kiépítése, csökkentve ezzel a szállítási költségeket és gyorsítva az áruforgalmat, továbbá kiemelten kell kezelni az ipari szektor fejlesztését és diverzifikálását. Mindezek az Aid for Trade céljai, eszközei között is megtalálhatók, így fontos kitérni arra, hogy az Aid for Trade-támogatások hogyan befolyásolhatják az ECOWAS belső kereskedelmét.

Az Aid for Trade program

Az Aid for Trade program a Kereskedelmi Világszervezet keretén belül elfogadott program, viszont ez csak a 2005 végén megrendezett Hongkongi Miniszteri Konferencia záródokumentumában szerepel. 2006 közepére határozták meg a program konkrét céljait és azokat a területeket, amelyeket a támogatással fejleszteni kívánnak (*Gamberoni és Newfarmer*, 2009). A kezdeményezés három célja (WTO,

⁴ A cikkben nincs mód az FDI és a hazautalások ECOWAS-ra gyakorolt hatásának elemzésére, erről lásd például *Eregha* [2012] tanulmányát.

2006): 1. a fejlődő, de különösen a legkevésbé fejlett országok exportnövekedésének elérése; továbbá 2. ezen országok bekapcsolása a multilaterális kereskedelmi rendszerbe; ezáltal 3. ők is élvezhessék a liberalizáció előnyeit. A célok megvalósulása érdekében hat területet támogat az AfT-program (WTO, 2006):

- a kereskedelempolitikát és a szabályozást (vitás ügyekben való hatékony részvétel);
- a kereskedelemfejlesztést (beruházásösztönzés, üzleti szolgáltatások, e-kereskedelem);
- a kereskedelmi infrastruktúrát (fizikai infrastruktúra – úthálózat, kikötők, energiahálózat, telekommunikáció – fejlesztése);
- a termelési kapacitás kiépítését (gazdasági szektorok megerősítése, üzleti környezet, banki szolgáltatások);
- a kereskedelemmel összefüggő alkalmazkodási támogatást (költségvetési támogatás a liberalizáció költségeinek fedezésére);
- egyéb kereskedelemmel kapcsolatos igényeket.⁵

E területek elsődleges célja a *kínálatoldali kapacitás fejlesztése* (Hallaert és Munro, 2009), ami összességében az üzleti környezet fejlődéséhez vezethet. A minőségi üzleti környezet pedig – ahogyan Freund és Bolaky [2008], valamint Dreger és Herzer [2011] elemzése is rámutatnak – a nemzetközi kereskedelemben való részvétel pozitív hatásainak megjelenése érdekében fontos tényező. Nem mehetünk el azonban a program egy lényeges kritikája mellett. Ugyan az AfT elsődleges célja az, hogy a fejlődő országokon belül is a legkevésbé fejlett országok részesüljenek kiemelt támogatásban, már többen utaltak rá (például Udvari, 2011; Uhrin és Schusztér, 2013), hogy ez nem mindig van így. Például Kínában – mint a világ egyik legnagyobb exportőre – az Európai Unió több AfT-projektet valósított meg, mint egész Fekete-Afrikában (Udvari, 2013). Azzal, hogy a 48 legkevésbé fejlett országból 34 Afrikában található (UN OHRLLS, 2014), mindenképpen érdemes megnézni azt, hogy az afrikai országok mekkora AfT-támogatásban részesülnek világviszonylatban, valamint azt, hogy az AfT esetében látható-e koncentráció a kontinensen belül.

⁵ Ezeket a területeket lásd részletesen Udvari [2013]; Uhrin és Schusztér [2013] vagy WTO [2006].

Az AfT-támogatások alakulása Afrikában

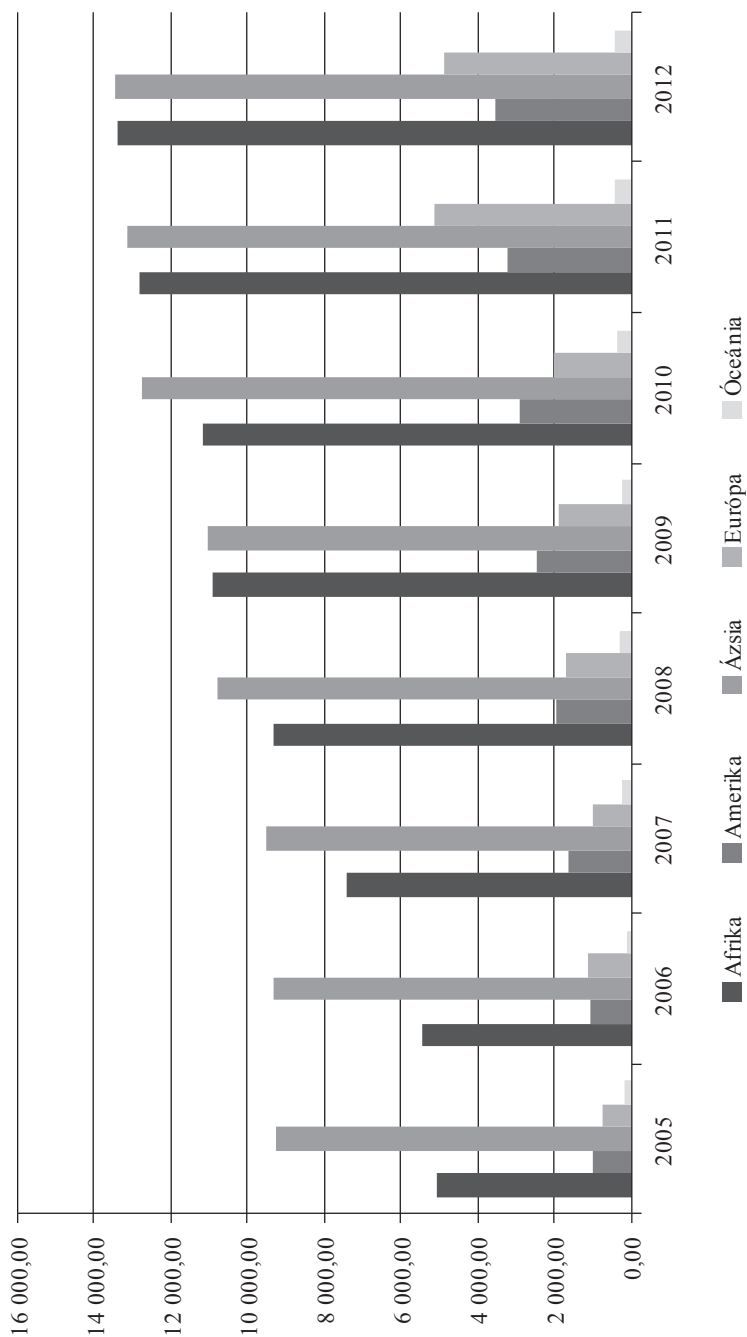
Az AfT-támogatásokkal kapcsolatos tendenciák elemzését a 2005-ös évvel kezdődően magának a programnak a megjelenésével kezdjük, és az elérhető legfrissebb évig, 2012-ig vizsgáljuk. Csak azokat az országokat vettük figyelembe, amelyekre a teljes adatsor elérhető: az OECD adatbázisában 144 olyan ország található, amelyre 2005–2012 időszakában a teljes időtávra elérhető az AfT nagysága.

A 2. ábra nagyon jól mutatja azt a visszas helyzetet, hogy a program indulásakor az ázsiai térség lényegesen magasabb (több mint másfélszeres nagyságú) Aid for Trade-támogatásban részesült, mint Afrika. Ugyanakkor az is észrevehető, hogy Afrika lassan utoléri az ázsiai térséget, 2012-ben már csak minimális különbség volt a két térség között. Az is kitűnik, hogy Afrika és Ázsia messze a legmagasabb ilyen jellegű támogatásban részesülő térség – mind az óceániai kis szigetek, mind a latin-amerikai fejlődő országok lényegesen kevesebb AfT-támogatásban részesülnek. 2012-ben Ázsia és Afrika országai kapták a teljes AfT-támogatás 82 százalékát. Ismerve azt, hogy Afrikában található a legkevésbé fejlett országok többsége, egyértelmű válik az is, hogy az AfT-támogatások elsősorban az alsó közepes jövedelmű országokba áramlanak, semmint az alacsony jövedelmű, valamint legkevésbé fejlett országokba, annak ellenére, hogy az AfT céljai között külön kiemelték a legkevésbé fejlett országokat célcsoportként. Ázsia kezdeti kiemelkedése annak is köszönhető, hogy a teljes hivatalos fejlesztési támogatásainak 35,5 százaléka tekinthető AfT-támogatásnak, míg ugyanez Afrikában mindössze 27,7 százalék volt. 2012-re ez az arány a két térség között kiegyenlítődött, és a teljes ODA 34-35 százaléka volt AfT-támogatás. Amerika régióként Ázsiához és Afrikához hasonló aránnyal rendelkezik, azonban 2012-ben az AfT jellegű támogatás Európa országaiban közel 60 százalék, míg Óceánia országaiban mindössze 22 százalék volt.

2. ábra

Az Aid for Trade-kifizetések alakulása térségenként, 2005–2012

(Folyó áron, millió USD)

Forrás: OECD-CRS [2014] alapján saját szerkesztés.

Az AfT-támogatások koncentráltságának elemzése érdekében megvizsgáltuk, hogy három évben (2007, 2010, 2012) mely 20 ország kapta a legtöbb támogatást (lásd a 3. táblázatot). Jelentős koncentráció állapítható meg, ugyanis a 144 országot tartalmazó mintában a TOP 20 az összes támogatás több mint 60 százalékát megkapta 2007-ben és 2012-ben, de 2010-ben is közel volt a 60 százalékhoz. Sőt, a támogatások több mint 40 százaléka a TOP 10 országaiba irányult. Kiemelt figyelmet érdemel az is, hogy a 20 legtöbb támogatást kapó ország között e kiemelt három évben nem történt jelentős változás: 12 ország mindhárom évben a TOP 20 országai között szerepel. További érdekes eset az, hogy Kína mindhárom évben szerepel ezen listán (bár romló pozícióval), annak ellenére, hogy már évek óta a legnagyobb exportőrök között tartjuk számon.⁶

Ugyanakkor, ha a teljes ODA arányában vizsgáljuk az Aid for Trade támogatások nagyságát, akkor teljesen eltérő sorrendet kapunk. Ez köszönhető annak, hogy egyes országok egyrészt relatíve alacsony ODA-ban részesülnek, másrészt pedig annak, hogy a kapott ODA nagy része inkább AfT-támogatásnak minősül. Néhány országban (Szent Helena, Tokelau, Törökország) 2012-ben az AfT részaránya a teljes ODA-n belül meghaladta a 80 százalékot. Az AfT ODA-n belüli növekvő szerepét támasztja alá, hogy míg 2007-ben az ezen arány alapján sorba állított országok TOP 20-as listájába még 42 százalékkal is be lehetett kerülni, addig 2012-re ehhez már 53,5 százalékos értékre volt szükség.

Az országokat mélyebben elemezve kitűnik az, hogy nem a legszegényebb országok kapják a legtöbb támogatást: 2012-ben a 20 legmagasabb AfT-támogatást kapott ország közül 13 tartozik a közepes jövedelmű országok közé (8 az alsó közepes, 5 a felső közepes jövedelmi csoportba), míg mindösszesen 7 ország tartozik vagy az alacsony jövedelmű országok, vagy a legkevésebb fejlett országok közé. Sőt, a listán az első legkevésebb fejlett ország Afganisztán (5. hely), azonban ezen ország esetében el lehet gondolkozni azon, hogy vajon mennyiben lehetnek kereskedelmi célzatúak ezek a támogatások (Udvari, 2011). Összességében a 3. táblázatban szereplő adatok alapján elmondható, hogy nem a leginkább rászoruló országok kapják e támogatásokat (sem), és feltehetőleg sokkal jobban érvényesülnek a donorok stratégiai, politikai, gazdasági érdekei.

⁶ Kína azonban már az ún. feltörekvő donorok egyike (Paulo és Reisen, 2010, Smith et al., 2010), így amellet, hogy az adatok szerint részesül hivatalos fejlesztési támogatásban, maga is (újra) elkezdte segélyezési tevékenységét.

A TOP 20 AfT-támogatást fogadó ország, 2007, 2010, 2012

(Millió USD, folyó áron, kifizetések nagysága)

Ország	2007	Ország	2010	Ország	2012
Irak	1604,23	India	2298,31	Törökország	2867,84
Vietnam	1103,06	Afganisztán	1750,22	Vietnam	2839,21
India	1053,11	Vietnam	1716,14	India	1796,61
Afganisztán	889,54	Indonézia	1123,83	Egyiptom	1506,32
Kína	797,36	Egyiptom	889,51	Afganisztán	1503,95
Indonézia	646,35	Marokkó	738,00	Marokkó	1075,77
Fülöp-szigetek	604,09	Tanzánia	732,79	Banglades	925,30
Uganda	491,55	Törökország	720,33	Brazília	897,59
Marokkó	479,57	Etiópia	557,22	Tanzánia	819,45
Etiópia	478,17	Ghána	552,79	Kenya	789,30
Egyiptom	405,49	Kína	508,64	Szerbia	760,99
Pakisztán	385,62	Tunézia	492,82	Indonézia	739,44
Tanzánia	366,96	Banglades	466,61	Ghána	642,14
Nigéria	339,80	Irak	465,46	Pakisztán	636,26
Kenya	331,31	Nigéria	428,21	Etiópia	594,31
Banglades	330,49	Uganda	422,98	Tunézia	576,52
Madagaszkár	328,26	Kenya	390,13	Kína	542,23
Mozambik	325,77	Fülöp-szigetek	383,48	Kongói Dem. Közt.	506,74
Ghána	314,07	Jordánia	366,00	Srí Lanka	483,09
Mali	297,24	Srí Lanka	363,20	Mozambik	456,91
Világ összesen	18 385,44	Világ összesen	26 619,64	Világ összesen	32 995,55
TOP 10 aránya	44,31%	TOP 10 aránya	41,62%	TOP 10 aránya	45,53%
TOP 20 aránya	62,94%	TOP 20 aránya	57,73%	TOP 20 aránya	63,52%

Forrás: OECD-CRS [2014], saját szerkesztés.

Az afrikai AfT-támogatások a következőképpen alakultak. 2012-ben Afrika összesen 11 675 millió USD AfT jellegű támogatásban részesült, ez a világ összes támogatásainak 40,6 százalékát jelenti (2007-ben ez az arány 36,5 százalék volt). Egyértelműen a közép- és nyugat-afrikai országok emelkednek ki a támogatottak sorából, és – relatív fejlettségükből fakadóan – az észak-afrikai térség a legkevésbé támogatott területek közé tartozik. Ugyanakkor a támogatások koncentrációja Afrikában nagyon magas: Afrikában a húsz legtöbb AfT-támogatásban részesülő ország kapja meg a teljes afrikai AfT-támogatás több mint 80 százalékát, míg a TOP 10 esetében 60 százalék körüli érték figyelhető meg. Azaz a 10 legtöbb AfT-támogatást fogadó ország részesül a teljes afrikai AfT-támogatás több mint feléből.⁷ Emellett külön érdekes az, hogy Afrikában 16 ország folyamatosan benne van a TOP 20-ban.

Afrikában az AfT aránya a teljes ODA-n belül nem olyan jelentős: ha e szerint rendezzük sorba az országokat, akkor öt-hat ország kivételével 50 százalék alatti részarányt lehet tapasztalni. Ugyanakkor ebben az esetben is elmondható az, hogy az ODA-n belüli AfT-arány fokozatosan emelkedik: 2007-ben még 30 százalék alatti érték elegendő volt a TOP 20-ba kerüléshez, ez 2012-re 33 százalékra emelkedett. Összességében 49 afrikai országban 40 százalék alatti az AfT ODA-n belüli aránya a 2012-es adatok alapján

Tehát napjainkban Afrika – Ázsia mellett – az AfT jellegű támogatások elsődleges célterülete, azonban jelentős koncentráció figyelhető meg a kontinensen. További jelentősége van annak, hogy az elemzésünk alapjául kiválasztott integráció – az ECOWAS – tagjaiból öt ország (Nigéria, Ghána, Burkina Faso, Szenegál, Mali) azon húsz afrikai ország közé tartozik, amelyek 2012-ben a legtöbb AfT-támogatást kapták.

Az AfT lehetséges gazdasági hatásai

Ugyan az AfT pénzügyi támogatás, a lehetséges hatásaival foglalkozó szakirodalom végkövetkeztetései mégis sokkal egységesebbek, mint az általános (fejlesztési) segélyezés hatásait elemző kutatásoké. Fontos kiemelni, hogy a hivatalos dokumentumok alapján az Aid for Trade esetén nem lehet(ne) kötött segélyről beszélni, azaz a fogadó ország elviekben nem köteles a donor ország feltételeit követni és például a donorral kereskedni. Ugyanakkor az AfT-program gazdasági hatásait elemző

⁷ Ezen országok 2012-ben sorrendben: Egyiptom, Marokkó, Tanzánia, Kenya, Ghána, Etiópia, Tunézia, Kongói Demokratikus Köztársaság, Mozambik, Uganda, Nigéria, Mali, Burkina Faso, Szenegál, Malawi, Kamerun, Ruanda, Szudán, Mauritánia és Burundi.

tanulmányok többsége mégis ezt feltételezi. E tanulmányok ugyanis két csoportba oszthatók: vagy donortól függetlenül azt elemzik, hogy a fejlődő országok által kapott támogatások hogyan hatnak exportjuk volumenére (például *Cali és te Velde*, 2011; *Pettersson és Johansson*, 2011), vagy azt vizsgálják, hogy egy-egy donor által nyújtott AfT-támogatás hogyan hat az adott donor és a fogadó országok közötti kereskedelemre (például *Bearce et al.*, 2013; *Udvari*, 2013; *Uhrin és Schusztér*, 2013).

Cali és te Velde [2011] az exportváltozást 100 fejlődő ország bevonásával vizsgálták a 2002 és 2007 közötti időszakra vonatkozóan. Ökonometriai modelljük eredményei szerint a *gazdasági infrastruktúra fejlesztésére fordított AfT-összegek hozzájárulnak az export növekedéséhez*. Ehhez hasonló eredményre jutott *Pettersson és Johansson* [2013] is: szerintük is a *kereskedelmi infrastruktúra fejlesztésére érkező támogatásoknak van a legnagyobb hatása*, azonban az AfT-nek összességében nem tulajdonítanak olyan nagy jelentőséget. Velük ellentétben *Helble és szerzőtársai* [2009] már a *kereskedelempolitika* területére érkező támogatások hatásait is szignifikánsnak találták: elemzésük eredményei szerint a kereskedelempolitika területére érkező támogatások egy százalékos növekedése (ami nagyjából 11,7 millió dollárnak felel meg) 818 millió dolláros kereskedelmi bővülést eredményez világszinten. *Bearce és szerzőtársai* [2013] az Amerikai Egyesült Államok AfT-tevékenységét elemezték az 1999–2008 közötti időszakban. Eredményeik szerint a teljes AfT egy dolláros emelkedése két évvel később 65 dolláros exportbővülést eredményez a fogadó országban, viszont *a hatás a rászoruló (szegényebb, szárazfölddel elzárt) országokban nagyobb lehet*. *Vijil és Wagner* [2010] már az infrastruktúra oldaláról közelítették meg a kérdést. Eredményeik szerint a *kereskedelmi infrastruktúra fejlesztésére nyújtott támogatás* 10 százalékos bővülése 1,22 százalékkal *növeli a fogadó ország exportját*. Elemzésünk szempontjából fontos *Vijil* [2013] tanulmánya, hiszen azt elemzte, hogy az AfT hogyan egészítheti ki a gazdasági integrációt. Eredményei alapján állítható, hogy mind a dél-dél, mind az észak-dél országai közötti integrációban pozitív hatása van az AfT-nek a kereskedelem bővülésére. Viszont nem kaptunk választ arra, hogy ez az integráción belüli kereskedelmet hogyan érinti.

Az általános megközelítéseken túl találhatók olyan elemzések is, amelyek egy-egy donor és recipiens szempontjából elemzik a folyamatokat. Ezek az elemzések talán megbízhatóbbak – olyan szempontból mindenképpen, hogy a nagyobb (jobban teljesítő) országok nem nyomják el a kevésbé jól teljesítő országok eredményeit (vagy éppen fordítva). Az ilyen jellegű tanulmányok közül kiemelendő például *Brazys* [2013] kutatása, aki kimutatta, hogy Németország, Japán, Norvégia és az USA által nyújtott AfT-támogatások eltérően hatnak az exportvolumen változására a négy

vizsgált fogadó országban (Indonézia, Fülöp-szigetek, Timor-Leste, Vietnam), és ez az eltérés a donortól és az általa alkalmazott megvalósítási módtól függ.

Empirikus elemzések (Udvari, 2013; Uhrin és Schusztér, 2013) alapján az is kijelenthető, hogy bár vannak hangzatos célkitűzések, mégis *a segélyek pénzügyi jellege, valamint a donorok különböző (politikai-gazdasági) érdeke sokszor nagyobb szerepet játszik az AfT-segélyek szétosztásában*. Például Irak és Afganisztán is a jelentős recipiensek között található, illetve az USA segélypolitikájában is megfigyelhető, hogy az AfT esetén sem a szükségszerűség, sokkal inkább saját gazdasági-stratégiai érdeke motiválja az USA segélyeinek nagyságát. Ezek az érdekek pedig alááshatják az AfT (és úgy általában a segélyezés) hatékonyságát.⁸

Az előzőekben bemutatott kutatásokhoz képest Huchot-Bourdon és szerzőtársai [2009] teljesen más megközelítésben dolgoztak. A szerzők a kereskedelem, az FDI és a fejlődés közötti kapcsolatot vizsgálták, és elemzésükben *a fejlődő országok tipizálását* végezték el az AfT vonatkozásában, amellyel céljuk egyrészt az volt, hogy a fejlődő országok eltérő igényeire mutassanak rá, másrészt pedig az, hogy a fogadó országok prioritásait (szektorális igényeit) meghatározzák, ezzel is segítve a donorok döntését a segélyallokáció során. Témánk szempontjából fontos következtetésük, hogy *a kereskedelemmel kapcsolatos igények Nyugat- és Kelet-Afrikában* jelentősek, különösen az infrastruktúra fejlesztését illetően. Ezzel pedig megalapozódik az AfT jelentősége ebben a térségben, beleértve a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közösségét (ECOWAS) is. Az itt bemutatott tanulmányokból is kitűnik az, hogy az AfT gazdasági hatásait nem elemezték olyan szempontból, hogy egy-egy integráción belüli kereskedelemre lehet-e hatással, annak ellenére, hogy azt több esetben határozottan kimutatták, hogy az export növekedésére pozitívan hat. Ezért mindenképpen érdemes ezt a kérdést is körüljárni.

Az Aid for Trade szerepe az ECOWAS belső kereskedelmében

Az elméleti áttekintés során nyilvánvalóvá vált, hogy az AfT jellegű támogatás Afrikában kiemelt jelentőségű, és célterületei alapján jelentős szerepet játszhat az afrikai országok kereskedelmének bővítésében. Áttekintve az afrikai integrációk sajátosságait, valamint az ECOWAS-integráció lehetőségeit, kitűnt, hogy az alacsony integráción belüli kereskedelem egyes okai (például infrastruktúra-fejlesztés) fel-

⁸ Akár Kína paradox helyzete is megemlíthető, amiről a tanulmány első részében már volt szó.

oldhatók lennének az AfT által megvalósított fejlesztéseknek köszönhetően. Ezek a tényezők megalapozzák empirikus vizsgálatunk relevanciáját. E részben a módszertani háttér ismertetése után részletezzük az AfT lehetséges hatásait az ECOWAS integráción belüli kereskedelmére vonatkozóan.

A gravitációs modell

Az Aid for Trade hatásainak elemzése az ún. gravitációs modell segítségével történik. E modell alkalmas egy adott ország potenciális külkereskedelmének becslésére (Gács, 2007), és lehetőséget biztosít annak megállapítására, hogy két ország/térség között a tényleges kereskedelem meghaladja vagy alulmúlja-e a modell alapján előre jelzett kereskedelmet (Carey et al., 2007). A becsült kereskedelem a potenciális kereskedelem (azaz a kereskedelmi akadályok nélkül megvalósuló kereskedelem) és a kereskedelmet csökkentő faktorok (azaz a kereskedelem előtt álló akadályok) összegeként értelmezhető (Wagner, 2003). Így a modell lehetővé teszi olyan tényezők számbavételét is, mint a szabadkereskedelmi övezethez tartozás, a közös gyarmati múlt, a közös nyelv, a piac nagysága vagy esetlegesen a szállítás költsége (Anderson, 2001; Gács, 2007).

A gravitációs modell alkalmazása a kereskedelem,⁹ valamint a segélyek gazdasági hatásainak¹⁰ elemzését illetően nemzetközi elemzésekben már széles körben elterjedt, és e tanulmányok tanulságait felhasználva építjük fel modellünket. Gyakori, hogy a segélyek volatilitásának kisimítása érdekében öt-hat éves átlagokkal számolnak (például Berthelemy et al., 2009; Hansen és Tarp, 2001), de ez az Aid for Trade-elemzésben a megfigyelt esetek számának jelentős csökkenéséhez vezetne a rövid időtáv miatt, így az éves adatok elemzése mellett döntöttünk. A regressziós modell építése során nem hagyhattuk figyelmen kívül az endogenitás problémáját, azaz amikor a függő és a független változó között ellentétes irányú kapcsolat is lehet (Gábor et al., 2012, Gács, 2007). Jelen empirikus vizsgálatban ez azt jelenti, hogy nem egyértelmű, hogy a segély növeli-e meg a kereskedelmi teljesítményt, vagy a jobb kereskedelmi teljesítmény (azaz a jobban teljesítő ország, fontosabb kereskedelmi partner) eredményez nagyobb összegű segélyt. E torzító hatás kezelésére a szakirodalomban többféle megoldási móddal lehet találkozni (például instrumentális változó, exogén változó, proxy mutatók bevonása). A segélyezéssel foglalkozó

⁹ Lásd például Africano és Magelhães [2005]; Vijil és Wagner [2010]; Aiello és Cardamone [2010] vagy Jakab et al. [2000] munkáit.

¹⁰ Például Berthelemy et al. [2009]; Wagner [2003], Cali és te Velde [2011].

irodalomban a leggyakoribb eszköz a késleltetett változókkal történő számítás (például *Younas*, 2008), ugyanakkor nincs egyetértés sem a késleltetés használatában, sem pedig a késleltetés mértékében (*Doucouliaagos* és *Paldam*, 2007). A segélyezés hatékonyságával foglalkozó szakirodalom többségében egy vagy két évvel késleltetett segélyezési adatokkal találkozunk,¹¹ azaz a segélyek hatásait annak érkezése után egy-két évvel lehet érezni (számszerűsíteni). Ennek alapján empirikus elemzésünkben egy évvel késleltetetten szerepelnek a független változók a függő változóhoz képest. Ennek gazdasági értelme, hogy a korábbi teljesítmény határozza meg az adott évi kereskedelmi teljesítményt, és az előző évben kapott Aid for Trade-támogatás hatásai a következő évi kereskedelemben jelennek meg.

Ezek alapján az ECOWAS országai által kapott Aid for Trade támogatások lehetséges gazdasági hatásainak elemzése során az (1) egyenlet alapján az alapmodell a következő formát ölti:

$$\begin{aligned} \ln IT = & \beta_0 + \beta_1 \ln(Y_i \times Y_j) + \beta_2 \ln(Y_{ci} \times Y_{cj}) + \beta_3 \ln Dist_{i,j} + \beta_4 \ln AfT + \\ & + \beta_5 WAEMU + \beta_6 T_{2004} + \beta_7 T_{2005} + \beta_8 T_{2006} + \beta_9 T_{2007} + \beta_7 T_{2008} + \beta_8 T_{2009} + \\ & + \beta_9 T_{2010} + \beta_{10} T_{2011} + \beta_{11} T_{2012} + \varepsilon \end{aligned} \quad (1)$$

ahol:

- IT a teljes integráción belüli exportot jelöli;
- $Y_i \times Y_j$ az i és j fejlődő országa teljes GDP-jének szorzata (mint a piac nagysága);
- $Y_{ci} \times Y_{cj}$ az i és j fejlődő ország egy főre jutó GDP-jének szorzata (mint a jövedelem nagysága);
- $Dist_{i,j}$ az i ország és az öt kiemelkedő exportpartner (Benin, Elefántcsontpart, Niger, Szenegál, Togo) közötti távolságot mutatja (mint a szállítási költség proxy mutatója);
- $WAEMU$ dummy változó, ahol 1 jelöli, hogy az adott ország tagja az ECOWAS-on belüli gazdasági és monetáris uniónak, míg a 0 ennek ellenkezőjét mutatja;
- $T_{2004}, T_{2005}, T_{2006}, T_{2007}, T_{2008}, T_{2009}, T_{2010}, T_{2011}, T_{2012}$ a 2004 és 2012 közötti éveket jelöli dummy változóval, ahol 1 jelöli, hogy az adott évről van szó, míg 0 ennek ellenkezője. A függvényszerű kapcsolat elkerülése érdekében a 2003-

¹¹ Lásd *Doucouliaagos* és *Paldam* [2007] összefoglaló tanulmányát a segélyezés irodalmáról.

as évet vettük bázisnak, így azt végig 0-val jelöltük (emiatt a regressziós modellből kimaradt);

- β_i a magyarázó változók együtthatói (koefficiensei);
- ε a hibatag.

Az (1) egyenletet egy helyen módosítva arra is igyekeztünk választ kapni, hogy a monetáris integrációban részt vevő országok részére nyújtott AfT-támogatásnak van-e kimutatható hatása a belső kereskedelem alakulására. Ennek érdekében vezettük be a $WAEMU \cdot AfT$ változót a modellbe (2).

$$\begin{aligned} \ln IT = & \beta_0 + \beta_1 \ln(Y_i \times Y_j) + \beta_2 \ln(Y_{C_i} \times Y_{C_j}) + \beta_3 \ln Dist_{i,j} + \\ & + \beta_4 \ln(WAEMU \cdot AfT) + \beta_5 WAEMU + \beta_6 T_{2004} + \beta_7 T_{2005} + \beta_8 T_{2006} + \\ & + \beta_9 T_{2007} + \beta_{10} T_{2008} + \beta_{11} T_{2009} + \beta_{12} T_{2010} + \beta_{13} T_{2011} + \beta_{14} T_{2012} + \varepsilon \end{aligned} \quad (2)$$

Az elemzéshez felhasznált kereskedelmi és GDP-adatok az UNCTAD statisztikai adatbázisából (UNCTADstat) származnak és folyó áron szerepelnek. Ennek oka egyrészt az, hogy az Aid for Trade adatai esetében más évre korrigáltan érhetők el a változatlan áras értékek; másrészt pedig az, hogy a modellben időtényezőt is szerepeltetünk. A vizsgált időintervallum a 2002–2012 közötti évek – a hosszabb időtáv vizsgálatát nem tette lehetővé az, hogy az Aid for Trade-statisztikák a korábbi évekre vonatkozóan nem álltak rendelkezésünkre. Az Aid for Trade értékeinek megállapításához az OECD Creditor Reporting System adatbázisát használtuk fel és az OECD ajánlásait követtük az Aid for Trade-támogatások kinyeréséhez (Turner, 2008, Udvari, 2013). Ennek megfelelően az Aid for Trade az alábbi szektorokba juttatott támogatások összegével egyezik meg: gazdasági infrastruktúra (szállítás és raktározás, kommunikáció, energiaellátás), termelőkapacitás kiépítése (bank- és pénzügyi szolgáltatás, üzleti és egyéb szolgáltatás, mezőgazdaság, erdészet, halászat, ipar, bányászat és ásványi források, turizmus), valamint kereskedelempolitika és szabályozás. Ugyan hivatalosan az Aid for Trade program 2005-től létezik, azonban ezekbe a szektorokba már 2005 előtt is érkezett támogatás, így követtük Bearce és szerzőtársai [2013] elemzési módszerét, és hosszabb időtávot vizsgáltunk. Ennek eredményeként nőtt a megfigyelési egységek száma, ami a regressziós modell alapján levonható következtetések megfelelő alátámasztását is jelenti. Az eredményül kapott együtthatók értelmezése előtt kiemelt figyelmet fordítottunk a regresz-

sziós modellekkel szemben támasztott követelmények teljesülésének ellenőrzésére is (autokorreláció, heteroszkedaszticitás, multikollinearitás), és amennyiben szükséges volt, a megfelelő korrekciókat elvégeztük. A cikk már a korrekciók elvégzése után kapott eredményeket tartalmazza.

Az AfT hatása az ECOWAS belső kereskedelmére

A statisztikai vizsgálattal arra a kérdésre kerestük a választ, hogy vajon az AfT-támogatás hatással van-e az ECOWAS integráción belüli kereskedelmére. Az elemzés során olyan évek adatait is felhasználtuk, amelyekben még nem jelent meg deklaráltan az AfT (2006 előtti évek), ezért érdemes összehasonlítani a két időszak átlagos tendenciáit: az AfT jellegű támogatások jelentősen megnövekedtek 2006 után, és a mintában szereplő 15 ország 2006 után évente átlagosan 150 millió dollár értékű AfT-támogatásban részesült, míg ez a program elindítása előtt kevesebb mint a fele volt. Az ECOWAS tagjai összességében az afrikai AfT-támogatások egyötödét kapják. A 4. táblázat tagonként tartalmazza az AfT-támogatások alakulását. Nigéria, Ghána, Burkina Faso és Mali emelkednek ki a kapott támogatások nagyságát illetően, viszont az AfT teljes ODA-n belüli részarányát tekintve még a Zöld-foki-szigetek és Gambia tartozik az élcsoporthoz.

4. táblázat

Az ECOWAS tagjai által kapott AfT (millió USD), valamint az AfT aránya a hivatalos fejlesztési támogatásokon belül (százalék), 2007, 2010, 2012

	2007		2010		2012	
	Teljes AfT	AfT/ODA	Teljes AfT	AfT/ODA	Teljes AfT	AfT/ODA
Benin	100,66	27,81	184,19	32,03	139,44	31,82
Bissau-Guinea	41,66	43,79	13,05	13,04	16,06	26,18
Burkina Faso	242,06	36,53	231,19	30,82	291,10	35,99
Elefántcsontpart	27,01	13,41	182,34	31,47	88,83	23,16
Gambia	15,32	20,27	33,63	37,56	51,14	47,31
Ghána	314,07	35,81	552,79	41,92	642,14	44,41
Guinea	39,45	20,60	62,21	28,33	71,85	29,50
Libéria	81,43	13,96	108,08	25,77	140,57	33,09

	2007		2010		2012	
	Teljes AfT	AfT/ODA	Teljes AfT	AfT/ODA	Teljes AfT	AfT/ODA
Mali	297,24	40,53	336,35	37,60	319,02	45,04
Niger	93,72	26,41	126,76	28,67	124,24	31,99
Nigéria	339,80	27,48	428,21	20,87	375,71	19,02
Sierra Leone	46,72	20,64	115,07	33,38	103,12	29,45
Szenegál	182,47	27,02	244,65	30,81	262,95	31,35
Togo	2,62	2,35	36,52	24,18	36,38	22,13
Zöld-foki-szigetek	44,10	32,12	158,02	60,42	74,76	42,19
Összesen	1868,31	–	2813,05	–	2737,31	–

Forrás: saját számítás az OECD-CRS [2014] adatai alapján.

Az előzőekben ismertetett (1) és (2) gravitációs modellek eredményeit az 5. táblázatban foglaltuk össze. Mindkét modell magyarázó ereje magas, ugyanis a vizsgálatba bevont változók 80 százalék felett magyarázzák az integráción belüli kereskedelem szóródását. Az indikátorok majdhogynem mindegyike szignifikáns hatású, ez alól a kivételt csak a 2. modellben szereplő, a WAEMU tagjainak juttatott AfT-támogatások jelentik. A két modell együttthatói értékei között minimális eltérés tapasztalható, így eredményeinket azon változók esetén, amelyek mindkét modellben szerepelnek, az 1. modell alapján értelmezzük. Összességében az látható, hogy a piac nagysága pozitívan befolyásolja a kereskedelmet (egyszázalékos növekedése közel 2 százalékkal növeli a belső kereskedelmet), míg a jövedelem nagysága inkább negatívan (a jövedelem egyszázalékos növekedése 0,6 százalékkal csökkenti a belső kereskedelmet). A gravitációs modell szakirodalmával teljesen egybehangzó a távolságra kapott együtttható: a távolság egyszázalékos növekedése következtében a belső kereskedelem egy százalékkal csökken. Az évek tendenciáit figyelembe véve – minden változatlansága mellett – egyre kisebb lesz a régió belüli kereskedelem, ami a régió kívüli kereskedelem élénkülésének is köszönhető, valamint 2007 után a gazdasági válságnak is szerepe lehet ebben. Érdekes – bár talán nem meglepő – az, hogy az ECOWAS-integráción belüli kisebb csoport, a WAEMU tagjai pozitívan befolyásolják az integráción belüli kereskedelem alakulását. Értelemszerűen az ugyanazon monetáris unióban részt vevő országok között élénkebb a kereskedelem. Eredményeink szerint a monetáris uniós tagság majdhogynem megháromszorozza a felek közötti kereskedelmet.

5. táblázat

Az Aid for Trade lehetséges hatása az ECOWAS integráción belüli kereskedelmére

Indikátor	1. modell		2. modell		3. modell	
	Együttható	Szignifikancia	Együttható	Szignifikancia	Együttható	Szignifikancia
GDP/fő szorzata	-0,613	0,026	-0,699	0,011	-0,643	0,030
GDP szorzata	1,984	0,000	1,959	0,000	1,996	0,000
2004	-0,447	0,021	-0,427	0,031	-0,450	0,027
2005	-0,561	0,039	-0,556	0,043	-0,567	0,042
2006	-0,923	0,004	-0,926	0,004	-0,932	0,004
2007	-1,178	0,001	-1,163	0,001	-1,188	0,001
2008	-1,341	0,001	-1,365	0,001	-1,347	0,001
2009	-1,800	0,000	-1,821	0,000	-1,801	0,000
2010	-1,567	0,001	-1,609	0,000		
2011	-1,610	0,000	-1,668	0,000		
2012	-2,050	0,000	-2,094	0,000		
WAEMU-tagság	2,599	0,000	2,978	0,000	2,502	0,000
Távolság	-1,163	0,009	-1,200	0,007	-0,914	0,054
Aid for Trade	-0,179	0,025			-0,181	0,035
AfT a WAEMU tagjainak			-0,130	0,234		
Konstans	-13,183	0,002	-11,918	0,003	-14,719	0,001
R ²	83,1		82,8		86,1	
Adj. R ²	81,2		80,9		84,3	

Megjegyzés: a sötét háttér a szignifikáns együtthatókat jelöli.

Forrás: Saját számítás.

Cikkünk szempontjából a legfontosabb kérdés, hogy vajon az Aid for Trade hatással van-e az integráción belül kereskedelmi forgalom növekedésére. E kérdésre negatív választ kell adnunk: az AfT-támogatás ugyan szignifikáns hatással van a belső kereskedelem alakulására, azonban a támogatás 1 százalékos növekedése 0,18 százalékkal *csökkenti* a belső export nagyságát (minden egyéb tényező változatlansága mellett). *A negatív hatás magyarázata az lehet, hogy az AfT mégiscsak némileg kötött segély formájában működik, és a kapott támogatás a fogadó országokra ró kötelezettséget a donorországok felé, ezzel pedig csökkenti a belső kereskedelmet, azaz az AfT-nek kereskedelemeltérítő hatásáról beszélhetünk.* Ugyanitt kell megemlítenünk azt is, hogy a WAEMU tagjainak juttatott AfT-támogatás nincs szignifikáns hatással a belső export alakulására.

Az 5. táblázat tartalmaz egy 3. modellt is. A 3. modell esetén – figyelembe véve azt, hogy az ECOWAS belső kereskedelme 2009 után jelentősen visszaesett (lásd a cikk 1. ábráját) – az éveket szűrtük, és a 2009-ig tartó idősorra újra lefuttattuk modellünket. A táblázat adatai alapján ezen eredmények nem különböznek jelentősen a korábban látott eredménytől sem az együtthatók mértékében, sem pedig azok szignifikanciaszintjében. Ez alól egyetlen kivétel található: a távolság indikátora, bár ott is a szignifikancia értéke a 0,05-ös határ mellett mozog. Ezen eredményt is számba véve állítható az, hogy az Aid for Trade-alapú támogatások nem járulnak hozzá az ECOWAS tagországai közötti kereskedelem élénkítéséhez, sőt a negatív eredmény miatt inkább kereskedelemeltérítő hatásuk van.

Konklúzió

A cikk középpontjában annak vizsgálata állt, hogy az Aft-támogatások hozzájárultak-e és ha igen, hogyan a belső kereskedelem élénkítéséhez a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közösségében (ECOWAS). A regionális gazdasági integrációk létrehozásának elsődleges céljai között szinte mindig megtalálhatók a kereskedelem élénkítését célzó törekvések. A harmadik országokkal szembeni közös fellépés mellett kiemelt prioritás a tagországok közötti kereskedelmet gátló tényezők (vámok, importkorlátozások) lebontása, ezáltal növelve az integráció belső kereskedelmét. Ugyanakkor Afrikában – az integrációk több évtizedes múltja ellenére – az intraregionális kereskedelem nem növekszik. Ennek számos oka van: az integrációk közötti jelentős mértékű átfedettségen túl többek között az, hogy az afrikai országok nem rendelkeznek az integrációk megfelelő működéséhez szükséges megfelelő humán tőkével és anyagi forrással. Így Afrika erősen rászorul a kontinensen kívülről érkező

finanszírozási forrásokra. Ilyen források a beáramló külföldi működőtőke-befektetések, az állampolgárok hazautalásai és az Afrikában legnagyobb volument kitevő fejlesztési segélyek, köztük az Aid for Trade. A beáramló tőke lehetőséget adhat arra, hogy a tagországok az egymás közötti kereskedelmet élénkítsék, fejlesztve a kereskedelmi infrastruktúrát, kiépítve a termelési kapacitásokat, amelyek az Aid for Trade-támogatások céljai között is szerepelnek.

Az általunk felállított gravitációs modell szerint a piac nagysága pozitívan, míg a jövedelmi helyzet és a távolság negatívan hatott az integráción belüli bilaterális exportra. A kapott eredmények szerint az AfT-támogatások negatívan befolyásolták az integráción belüli kereskedelmet, ami arra utal, hogy az AfT nemhogy növelné a belső kereskedelmet, hanem kedvezőtlenül érinti, ami felveti e külső forrás nem hatékony voltát az intraregionális kereskedelem ösztönzésében. Az ECOWAS-on belül a WAEMU-tagság kedvezően befolyásolja az intraregionális kereskedelmet, viszont a WAEMU-tagok által kapott AfT-forrás már nem volt szignifikáns. Összességében tehát elmondható, hogy az AfT az ECOWAS-integrációban nem eredményezi az integráción belüli kereskedelem növekedését, sőt modellünk szerint negatívan hat annak alakulására, ami akár a donorfüggőség növekedését is eredményezheti (a kereskedelem terén).

Irodalomjegyzék

- Adom, A. D. [2012]: Investigating the impacts of intra-regional trade and aid on per capita income in Africa: Case study of the ECOWAS. *Economics Research International*, Vol. 2012, 1–15. o.
- Afesorgbor, S. K. – Bergeijk, P. A. G. [2011]: Multi-membership and the effectiveness of regional trade agreements in Western and Southern Africa, A comparative study of ECOWAS and SADC. Working paper, No. 520., Institute of Social Studies.
- Africano, A. P. – Magelhães, M. [2005]: FDI and trade in Portugal: a gravity analysis. FEP Working Papers, 174., Faculdade de Economia de Porto.
- Aiello, F. – Cardamone, P. [2010]: Analysing the impact of the EBA initiative using a gravity model. Working Paper, 10/7., University of Calabria.
- Anderson, J. [2001]: Gravity with gravitas: A solution to the border buzzle. NBER Working Paper, 8079., National Bureau of Economic Research, Cambridge.
- Artner Annamária [2009]: Új regionalizmus mint válságmenedzselő stratégia? *Tér és Társadalom*, XXIII. évf., 4. sz., 83–102. o.
- AU [2014a]: ECOWAS profile. Letölthető: <http://www.africa-union.org/root/au/recs/ECOWASProfile.pdf> Letöltve: 2014. január 25.
- AU [2014b]: The objectives of the AU. Letölthető: <http://www.au.int/en/about/nutshell> Letöltve: 2014. január 22.
- Bearce, D. H. – Finkel, S. E. – Pérez-Linán, A. S. – Rodríguez-Zependa, J. – Surzhko, L. [2013]: Has the New Aid for Trade Agenda been Export Effective? Evidence on the Impact of US AfT Allocations 1999–2008. *International Studies Quarterly*, 57/1., 163–170. o.

- Berthelemy, J.-C. – Beuran, M. – Maurel, M. [2009]: Aid and migration: substitutes or complements? *World Development*, 37/10., 1589–1599. o.
- Bilal, S. [2001]: Trade blocs. In: R. J. B. Jones (ed.): *Routledge Encyclopedia of International Political Economy*. Routledge, London. Letölthető: [http://www.ecdpm.org/Web_ECDPM/Web/Content/Download.nsf/0/7063A1D7D8686243C12574980049FDAD/\\$FILE/Trade%20Blocs.pdf](http://www.ecdpm.org/Web_ECDPM/Web/Content/Download.nsf/0/7063A1D7D8686243C12574980049FDAD/$FILE/Trade%20Blocs.pdf) (Letöltve: 2014. április 8.)
- Brazys, S. R. [2013]: Evidencing donor heterogeneity in Aid for Trade. *Review of International Political Economy*, 20/4., 947–978. o.
- Cali, M. – te Velde, D. W. [2011]: Does Aid for Trade really improve trade performance? *World Development*, 39/5., 725–740. o.
- Carey, K. – Gupta, S. – Jacoby, U. [2007]: Forging new trade links with Asia. Sub-Saharan Africa. International Monetary Fund, Washington, D. C.
- Coulialy, S. [2007]: Evaluating the trade effect of developing regional trade agreements: a semi-parametric approach. Working Paper, 2007/05., World Bank, Washington, USA.
- Doucouliaqos, H. – Paldam, M. [2007]: The aid effectiveness literature: the sad results of 40 years of research. Economic Working Paper, 2005–15., University of Aarhus.
- Dreger, C. – Herzer, D. [2011]: A further examination of the export-led growth hypothesis. Discussion Paper, 305., European University Viadrina Frankfurt.
- EC [2000]: Partnership agreement between the members of the African, Caribbean and Pacific Group of States of the one part, and the European Community and its Member States, of the other part, signed in Cotonou on 23 June 2000. *Official Journal*, L 317, Luxembourg, 3–287. o.
- Erdősi Ferenc [2012a]: Az afrikai regionális integrációk szervezeti formái és céljai. *Területi statisztika*, 15 (52.). évf., 4. sz., 388–400. o.
- Erdősi Ferenc [2012b]: A regionális integrációk és Afrika fejlődése. *Területi statisztika*, 15 (52.). évf., 5. sz., 492–513. o.
- Erdősi Ferenc [2012c]: Szinergikeltés vagy látszatselekvés? Az afrikai regionális integrációk problémái. *Tér és Társadalom*, 26. évf., 2. sz., 57–72. o.
- Eregha, P. B. [2012]: The dynamic linkages between foreign direct investment and domestic investment in ECOWAS countries: A panel cointegration Analysis. *African Development Review*, 24/3., 208–220. o.
- Freund, C. – Bolaky, B. [2008]: Trade, regulations, and income. *Journal of Development Economics*, 87/2., 309–321. o.
- Gamberoni, E. – Newfarmer, R. [2009]: Aid for Trade – matching potential demand and supply. The World Bank.
- Gábor Tamás – Kiss Gábor Dávid – Kovács Péter [2012]: A monetáris sterilizáció hatékonysága és költségei Kínában. *Közgazdasági Szemle*, LIX. évf., 2. sz., 164–188. o.
- Gács János [2007]: A gazdasági globalizáció számokban. A nyitottság alakulása az EU országaiban – I. rész. *Közgazdasági Szemle*, 54. évf., 10. sz., 876–902. o.
- Golub, S. S. – Mbaye, A. A. [2009]: National trade policies and smuggling in Africa: the case of the Gambia and Senegal. *World Development*, 37/3., 595–606. o.
- Hallaert, J. J. – Munro, L. [2009]: Binding constraints to trade expansion: Aid for Trade objectives and diagnostic tools. OECD Trade Policy Working Paper, 94., OECD.
- Hansen, H. – Tarp, F. [2001]: Aid and growth regressions. *Journal of Development Economics*, 64/2., 547–570. o.
- Helble, M. – Mann, C. – Wilson, J. S. [2009]: Aid for Trade facilitation. Policy Research Working Paper, 5064., The World Bank.
- Hosny, A. S. [2013]: Theories of economic integration: A survey of economic and political literature. *International Journal of Economy, Managment and Social Sciences*, 2/5., 133–155. o.
- Huchot-Bourdon, M. – Lipchitz, A. – Rousson, A. [2009]: Aid for Trade in developing countries: complex linkages for real effectiveness. *African Development Review*, 21/2, 243–290. o.

- ITA [2000]: African Growth and Opportunity Act. Letölthető: <http://trade.gov/agoa/> Letöltve: 2014. április 15.
- Jakab M. Zoltán – Kovács Mihály András – Oszlay András [2000]: A külkereskedelmi integráció: becslések három kelet-közép-európai ország egyensúlyi külkereskedelmére. *Közgazdasági Szemle*, 47. évf., 9. sz., 719–740. o.
- Kutasi Gábor [2011]: A regionális integráció elterjedése a világgazdaságban. In: Palánkai et al. (szerk.): A globális és regionális integráció gazdaságtana. Akadémiai Kiadó, Budapest, 41–48. o.
- Longo, R. – Sekkat, K. [2004]: Economic obstacles to expanding intra-african trade. *World Development*, 32/8., 1309–1321. o.
- Masson, P. – Patillo, C. [2001]: Monetary union in West Africa (ECOWAS). International Monetary Fund, Washington, D.C.
- Nwauche, E. [2011]: Enforcing ECOWAS law in West African National Courts. *Journal of African Law*, 55/2., 181–202. o.
- OECD–CRS [2014]: Aid for Trade statistical queries. Letölthető: http://www.oecd.org/document/21/0,3343,en_2649_34665_43230357_1_1_1_1,00.html Letöltve: 2014. április 9.
- Palánkai Tibor [1999]: Az európai integráció gazdaságtana. Aula Kiadó, Budapest.
- Palánkai Tibor [2011]: A globális és regionális integráció genezise. In: Palánkai et al. (szerk.): A globális és regionális integráció gazdaságtana. Akadémiai Kiadó, Budapest, 27–71. o.
- Paulo, S. – Reisen, H. [2010]: Eastern donors and western soft law: towards a DAC donor peer review of China and India? *Development Policy Review*, 28/5., 535–552. o.
- Pettersson, J. – Johansson, L. [2013]: Aid, Aid for Trade, and bilateral trade: an empirical study. *Journal of International Trade and Economic Development*, 22/6., 866–894. o.
- Smith, K. – Fordelone, T. Y. – Zimmermann, F. [2010]: Beyond the DAC. The welcome role of other providers of development co-operation. *DCD Issues Brief*, OECD Development Cooperation Directorate.
- Szent-Iványi Balázs [2010]: A Szaharától délre fekvő Afrika regionális fejlődése. In: Blahó – Kutasi (szerk.): Erőközpontok és régiók. Akadémiai Kiadó, Budapest, 319–337. o.
- Tarrósy István [2010]: Fenntartható Afrika – Lehetséges? In: Tarrósy (szerk.): Fenntartható Afrika. Publikon Kiadó, Pécs, 13–30. o.
- Tétényi András [2010]: A Dél-afrikai Köztársaság: demokratizálódás és hanyatlás? In: Blahó – Kutasi (szerk.): Erőközpontok és régiók. Akadémiai Kiadó, Budapest, 353–364. o.
- Turner, L. [2008]: Quantifying Aid for Trade: a case study of Tanzania. *Economic Paper Series*, 82., Commonwealth Secretariat, London.
- Udvari Beáta [2011]: Az Aid for Trade program és a legkevésbé fejlett országok: ki a fő kedvezményezett? *Külgazdaság*, 55. évf., 7–8. sz., 33–55. o.
- Udvari Beáta [2013]: Az Európai Unió nemzetközi fejlesztéspolitikája: a kereskedelempolitikai eszközök eredményessége. JATEPress, Szeged.
- Uhrin Ákos – Schusztar Tamás [2013]: Az USA Aid for Trade politikája. *Külgazdaság*, 57. évf., 11–12. sz., 48–82. o.
- UnctadStat [2014]: UnctadStat. Letölthető: <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx> Letöltve: 2014. január 21.
- UN OHRLLS [2014]: About LDCs. Letölthető: <http://unohrlls.org/about-ldcs/> Letöltve: 2014. április 9.
- Vijil, M. [2013]: Aid for Trade effectiveness: complementarities with economic integration. Working Paper, P76., FERDI.
- Vijil, M. – Wagner, L. [2010]: Does Aid for Trade enhance export performance? Investigating on the infrastructure channel. *Virtual proceedings*, European Trade Study Group International Conference, 42 o. Letölthető: http://www.etsg.org/ETSG2010/papers/Vijil_Wagner.pdf Letöltve: 2014. március 11.
- Világbank [2001]: Trade blocs. World Bank, New York.

- Wagner, D. [2003]: Aid and trade – an empirical study. *Journal of Japanese and International Economies*, 17/2., 153–173. o.
- WTO [2006]: Recommendations of the task force on Aid for Trade. WT/AFT/1, World Trade Organization, Geneva.
- WTO [2011]: The WTO and preferential trade agreements: From co-existence to coherence. World Trade Report 2011. World Trade Organization, Geneva.
- Younas, J. [2008]: Motivation for bilateral aid allocation: altruism or trade benefits. *European Journal of Political Economy*, 24/3., 661–674. o.